

СУДОВО-ЕКСПЕРТНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ КОРУПЦІЙНИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Юсупов В. В.

ВСТУП

Російсько-українська війна, повномасштабна фаза якої розпочалася 24 лютого 2022 року, створює додаткові корупційні ризики, які необхідно ідентифікувати та долати, тому посилення антикорупційних інституцій стає все актуальнішим. В Україні в умовах воєнного стану продовжують функціонувати спеціалізовані антикорупційні судові та правоохоронні органи – Національне антикорупційне бюро, Спеціалізована антикорупційна прокуратура (далі – САП), Національне агентство із запобігання корупції (далі – НАЗК), Вищий спеціалізований антикорупційний суд. Однак за результатами діяльності цих інституцій суттєвих зрушень у протидії та запобіганні корупції не здобуто.

Зокрема, найпоширенішими корупційними кримінальними правопорушеннями в Україні у довоєнному 2021 році були такі: зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 Кримінального кодексу (далі – КК) України) – 3955 облікованих випадків; прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (ст. 368 КК України) – 1566; пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі (ст. 369 КК України) – 1577¹.

За даними міжнародної організації “Transparency International”, яка оприлюднила за 2021 рік щорічний світовий рейтинг Індексу сприйняття корупції в світі, Україна посідала 122 місце серед 180 країн², а у 2022 році 116-те місце³. У звітних документах “Transparency International” окреслені окремі причини розвитку корупції в нашій державі: рішення Конституційного Суду щодо звільнення від відповідальності за недостовірне декларування топпосадовців, чиновників і суддів; зміни до антимонопольного законодавства з потенційними загрозами для бізнесу

¹ Єдиний звіт Офісу Генерального прокурора про кримінальні правопорушення за січень – грудень 2021 року. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporusshennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 17.07.2023).

² Індекс сприйняття корупції – 2021. *Transparency International Ukraine* : вебсайт. URL: <https://ti-ukraine.org/research/indeks-spryjnyattya-koruptsiyi-2021/> (дата звернення: 17.07.2023).

³ Там само.

захищати свої права під час оскарження публічних закупівель; загальне зростання тиску на антикорупційну екосистему, у тому числі через тривалу відсутність постійних керівників в інституціях; відтермінування прийняття Антикорупційної стратегії у другому читанні тощо.

За даними опитування населення держави, корупція у 2022 році, як і в попередньому, посідала 3 місце серед основних проблем, перелік яких пропонувався респондентам для оцінки. Перше і друге місце у 2021–2022 роках посіли висока вартість життя та воєнні дії. У 2022 році 64,2 % населення вважали корупцію дуже серйозною проблемою. Цей показник статистично знизився після 2 років стабільності (зниження порівняно з 2021 роком становило 4,4 в.п.). На думку населення, перше місце за поширеністю корупції розділили судова система та митниця. На другому місці – прикордонний контроль і земельні відносини⁴.

Відповідно до Звіту МВС України про стан протидії корупції у I кварталі 2023 року кількість корупційних кримінальних правопорушень, кримінальні провадження за якими закінчені розслідуванням, склала 1556, причому 1555 справ направлено до суду з обвинувальним актом. На першому місці серед корупційних виявів знаходиться привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ч. 2–5 ст. 191 КК України). Задokumentовано 660 таких фактів, що майже у 10 разів перевищує прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (68 кримінальних проваджень) за цей же період⁵.

Статистика засвідчує окремі недоліки у роботі спеціалізованих правоохоронних органів під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень.

Крім цього, нині існує потреба в удосконаленні правового забезпечення взаємодії слідчих з оперативними підрозділами правоохоронних органів під час виявлення та розслідування корупційних кримінальних правопорушень⁶.

⁴ Корупція в Україні 2022: розуміння, сприйняття, поширеність : звіт за результатами опитування населення та бізнесу. Київ, 2023. URL: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2023/04/1f23b766-e031-4c3f-81a4-0167b4f93116.pdf> (дата звернення: 17.07.2023).

⁵ Звіт МВС України про стан протидії корупції за 3 місяці 2023 року. URL: <https://mvs.gov.ua/uk/activity/prevention-corruption/statistika> (дата звернення: 17.07.2023).

⁶ Кириченко О.В. Взаємодія слідчих з оперативними підрозділами правоохоронних органів під час виявлення та розслідування корупційних кримінальних правопорушень: теоретико-правові аспекти. *Право і суспільство*. 2023. № 1. С. 318, 321.

Отже, для досягнення високої ефективності у роботі спеціалізованих судових і правоохоронних органів у протидії корупції слід звернути увагу на удосконалення, покращення, оновлення, трансформацію таких чинників, як професійний рівень суб'єктів протидії, механізми виявлення та документування корупційних правопорушень, взаємодія під час досудового розслідування, зокрема проведення слідчих (розшукових) дій та використання спеціальних знань у доказуванні щодо корупційних діянь.

Неодмінною передумовою ефективного розслідування корупційних кримінальних правопорушень та подальшого судового розгляду є своєчасне і повне використання уповноваженими суб'єктами спеціальних знань у формі залучення у кримінальне провадження спеціалістів та призначення судових експертиз.

З метою забезпечення ефективного використання спеціальних знань у формі залучення експертів до проведення експертиз під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень необхідно вжити комплекс організаційно-тактичних заходів, передусім визначити види та підвиди експертиз, які переважно призначаються у таких кримінальних провадженнях, окреслити процесуальні аспекти їх призначення, зорієнтувати фахівців щодо експертних установ судової експертизи, що виконують такі дослідження в Україні.

Можливості судових експертиз у юридичних процесах, перелік типових запитань до них, вимоги до відібрання порівняльних зразків та об'єктів експертизи описано у довідниках⁷, навчально-науковій літературі⁸ і нормативних документах⁹.

Водночас під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень судові експертизи мають свою специфіку.

⁷ Судово-експертна діяльність : довідник для суддів / за ред. С. Станіка. Київ : Ін Юре, 2001. 343 с.

⁸ Судові експертизи в процесуальному праві України : навчальний посібник. Київ : Видавництво «Ліра-К», 2021. 276 с.

Судова експертологія : підручник / В.М. Тертишник, В.В. Варава, О.В. Сачко ; за заг. ред. В.М. Тертишника. Харків : Право, 2021. 280 с.

Експертизи в судочинстві України : науково-практичний посібник / за заг. ред. В.Г. Гончаренка, І.В. Гори. Київ : Юрінком Інтер, 2017. 504 с.

⁹ Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : Наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення: 17.07.2023).

Виклад результатів дослідження

Потреба у призначенні та проведенні судових експертиз виникає під час розслідування таких корупційних кримінальних правопорушень, передбачених КК України: «Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем» (ст. 191); «Викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживанням службовим становищем» (ст. 262); «Викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем» (ст. 308); «Викрадення, привласнення, вимагання прекурсорів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем» (ст. 312); «Викрадення, привласнення, вимагання обладнання, призначеного для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, чи заволодіння ним шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем та інші незаконні дії з таким обладнанням» (ст. 313); «Порушення встановлених правил обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів» (ст. 320); «Викрадення, привласнення, вимагання документів, штампів, печаток, заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем або їх пошкодження» (ст. 357); «Викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем» (ст. 410) у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем; «Нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням» (ст. 210); «Підкуп працівника підприємства, установи чи організації» (ст. 354); «Зловживання владою або службовим становищем» (ст. 364); «Зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми» (ст. 364-1); «Зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги» (ст. 365-2); «Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою» (ст. 368); «Підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми» (ст. 368-3); «Підкуп особи, яка надає публічні послуги» (ст. 368-4); «Незаконне збагачення» (ст. 368-5); «Пропозиція, обіцянка або

надання неправомірної вигоди службовій особі» (ст. 369); «Зловживання впливом» (ст. 369-2) КК України¹⁰.

Найчастіше об'єктами експертних досліджень у більшості корупційних кримінальних правопорушень є документи, які містять рукописні тексти. Вони досліджуються під час почеркознавчої експертизи і технічної експертизи документів.

Об'єктами *почеркознавчої експертизи* у відповідних провадженнях є документи, які є носіями доказової інформації і містять рукописні тексти, в яких закріплені думки певних осіб, насамперед службових, окремі події або факти, пов'язані з діяльністю підприємств, установ, організацій.

До об'єктів почеркознавчих досліджень відносять: рукописні тексти, змістовна сторона яких зафіксована за допомогою буквених або цифрових позначень; підписи, які відображають прізвище (ім'я, по батькові) особи у вигляді букв та умовних письмових знаків і мають посвідчувальне призначення; короткі записи, зафіксовані за допомогою одного або декількох слів, зокрема резолюцію на документі, виконану службовою особою тощо.

Наприклад, за фактом розслідування дій службових осіб селищної ради, які упродовж листопада – грудня 2017 року внесли завідомо неправдиві відомості до табелю виходу на роботу Особи_1, проводилася почеркознавча експертиза. Об'єктами дослідження були такі документи, заповнені підозрюваними особами: табель виходу на роботу Особи_1, до якої застосовано адміністративне стягнення у вигляді громадських робіт від 30 листопада 2017 року; табель виходу на роботу Особи_1, до якої застосовано адміністративне стягнення у вигляді громадських робіт від 06 грудня 2017 року¹¹.

При цьому найбільш поширеним завданням, яке ставиться перед експертом-почеркознавцем, є ідентифікація виконавця тексту або підпису, встановлення факту виконання однією особою рукописних текстів у різних документах або у його окремих фрагментах.

До особливої групи завдань ідентифікаційного дослідження у кримінальному провадженні про корупційне правопорушення відносять встановлення факту виконання однією особою рукописних текстів у різних документах або в окремих фрагментах одного документу. Ідентифікаційна почеркознавча експертиза призначається також у випадку, якщо підозрюваний визнає, що рукописний текст в одному

¹⁰ Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 17.07.2023).

¹¹ Єдиний держаний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/> (дата звернення: 17.07.2023).

з документів, який підтверджує факт будь-якої дії, виконаний ним, а в іншому документі він заперечує таке виконання, при цьому у слідчого є підстави вважати, що показання підозрюваного не відповідають дійсності. У даному випадку на вирішення експерта повинно бути поставлено питання про те, чи однією особою виконані обидва тексти у документах, причому перший документ використовується в якості зразка почерку підозрюваного¹².

У слідчій і судовій практиці під час розслідування корупційних правопорушень нерідко трапляються випадки, коли для доказування факту позики видаються розписки. У результаті пред'явлення таких розписок підозрюваним встановлюється, що підписи на розписках виконані тими ж особами, від імені яких вони значаться, а сам змістовний текст або його частина, за їхніми показаннями, виконані не ними, а були дописані іншими особами (наприклад, сума прописом, окремі цифри).

Почеркознавча експертиза може вирішувати завдання, пов'язані із встановленням умов виконання рукопису, стану особи. Такі почеркознавчі дослідження можуть мати місце у випадках, коли підозрювана особа стверджує, що підписувала документ у незвичних для себе умовах написання або в інший період часу, аніж вказано у реєстраційному журналі обліку вихідних документів (що встановлюється за допомогою дослідження давнини виготовлення документа)¹³.

Особливістю призначення почеркознавчих експертиз рукописних текстів є представлення експерту оригіналів документів. Для їх ефективного проведення слідчий зобов'язаний надати експерту максимально можливу кількість вільних, умовно вільних та експериментальних зразків почерку (цифрових записів, підписів) осіб, які підлягають ідентифікації. У кваліфікованому відборі таких об'єктів може надати допомогу залучений в якості спеціаліста експерт-почеркознавець.

Технічна експертиза документів (далі – ТЕД) у кримінальних провадженнях про корупційні правопорушення має на меті визначення способу виготовлення документа, встановлення наявності у ньому змін та способів їх внесення, виявлення невидимих записів, а також ідентифікацію предметів і матеріалів, які використовувались для виготовлення документа або внесення до нього змін.

¹² Судово-почеркознавча експертиза у кримінальних провадженнях про корупційні правопорушення : методичні рекомендації / В.В. Юсупов, Є.Ю. Свобода, О.М. Шрамко, Ю.О. Пілюков, А.А. Саковський. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2023. С. 11.

¹³ Ковальов К.М. Визначення давності виготовлення документа: історичний аспект і сучасні тенденції. *Криміналістичний вісник*. 2021. № 1 (35). С. 19–37.

Наприклад, досудовим розслідуванням встановлено, що посадові особи на підставі підроблених документів, наданих ТОВ «ТЕР-ВІВ», оформили дозвіл на розроблення проекту землеустрою для обслуговування неіснуючої споруди для провадження підприємницької діяльності з реконструкцією під торгово-побутові офісні приміщення з метою отримання неправомірної вигоди та передачі земельної ділянки у незаконну власність ТОВ «ТЕР-ВІВ». У справі технічною експертизою документів досліджувалися: 1) технічний паспорт на будинок – споруду для підприємницької діяльності, реєстр. № 00893 від 12.10.2018 р. 2) технічний паспорт на будинок – споруду для підприємницької діяльності, реєстр № 00978 від 21.10.2019 р.¹⁴

Серед об'єктів ТЕД можна виділити: власне документи; пристосування для їх виготовлення або для внесення змін до раніше виготовлених документів; речовини для виготовлення документів або внесення змін до них.

Водночас в наш час створюються нові засоби захисту документів, засновані на останніх досягненнях в різних галузях фізики, хімії, мікроелектроніки, поліграфії, що істотно розширює можливості запобігання підробки різного роду документів. У світовій практиці використовується багаторівнева система захисту, що поєднує широкий спектр різноманітних технологій. Розуміння принципу дії того чи іншого елемента захисту дозволяє судовим експертам ТЕД ефективно виявляти підробку¹⁵.

Для розв'язання експертних завдань щодо документів, виготовлених за допомогою комп'ютерної техніки, які вилучені під час розслідування, ця техніка надається в комплекті (системний блок комп'ютера, інсталяційний диск з драйвером принтера або багатофункціонального пристрою, з'єднувальні та мережеві кабелі, принтер). До направлення комп'ютерної техніки на експертизу будь-яка робота на ній не дозволяється. Вирішення ідентифікаційних питань проводиться в межах комплексної комп'ютерно-технічної експертизи та технічної експертизи документів за наявності електронного оригіналу документа (файлу). Вилучення комп'ютерної техніки, її огляд мають проводитися за участю спеціаліста у галузі комп'ютерно-технічних досліджень¹⁶.

¹⁴ Єдиний держаний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/> (дата звернення: 17.07.2023).

¹⁵ Сезонов В.С., Дікевич К.Г. Компонентний склад чорнил, фарб та барвників як важлива складова захисту документів від підробок. *Криміналістика і судова експертиза*. 2023. Вип. 68. С. 389.

¹⁶ Теплицький Б.Б. Сучасні можливості судових експертиз під час розслідування злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електров'язку. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2021. № 2 (22). С. 30–37.

У кримінальних провадженнях про корупційні правопорушення при підготовці матеріалів для направлення на ТЕД доцільно користуватися допомогою спеціалістів, зокрема при відбиранні зразків для дослідження основи документів і матеріалів письма з метою встановлення підприємства-виготовлювача.

Окремі методи експертного дослідження пов'язані з неминучим і необхідним для дослідження пошкодженням об'єкта або навіть повним його знищенням. Такі методи застосовуються експертом з дозволу особи або органу, який призначив експертизу. Вказаний дозвіл має зазначатися в постанові (ухвалі) про призначення експертизи або у відповідному листі.

Питання експерту не повинні виходити за межі його компетенції, потребувати правової оцінки результатів дослідження. При формулюванні завдання експерту неприпустимим є використання термінів, що мають подвійне тлумачення – технічне і юридичне: «виправлення», «підробка» як синоніми термінів «зміна», «невідповідність правилам» тощо. При формулюванні питань має бути чітко визначений обсяг завдань експерту.

При вирішенні питання ідентифікації печаток і штампів за відбитками разом з досліджуванним документом на експертизу надається печатка, яка перевіряється, або експериментальні зразки (10–20 експериментальних зразків відбитків печатки або штампа, що ідентифікується) та вільні зразки (10–20 документів з відбитками відповідної печатки або штампа). Експериментальні зразки повинні мати різний ступінь інтенсивності забарвлення з різною силою натискання (слабка, середня, сильна) і міститися на різноманітних підкладках (м'яка, тверда)¹⁷.

Вчинення більшості корупційних кримінальних правопорушень, як правило, супроводжується появою або зникненням у певному середовищі тих чи інших матеріальних об'єктів, порушенням їх первинного положення, місцезнаходження, стану, утворенням різноманітних слідів-відображень одних матеріальних об'єктів (слідоутворюючих) в інших (слідосприймаючих). Такі сліди досліджуються під час проведення трасологічної експертизи.

Об'єктами *трасологічної експертизи* під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень можуть бути сліди людини – рук, ніг, зубів, губ, ділянок голови, нігтів, взуття, одягу

¹⁷ Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : Наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення: 17.07.2023).

(рукавичок), а також об'єкти, що їх залишили; сліди знарядь, інструментів, механізмів та їх частин – на замках і замикаючих пристроях (сліди зламу), на контрольних пломбах (сліди пломбувальних пристроїв), виробках масового виробництва (сліди розпилу, розрубку, свердління, перекусу) та об'єкти, що їх залишили, а також частини монолітних об'єктів, розділених механічним шляхом (уламки скла, частини розірваних документів, конвертів).

Трасологічні експертизи у кримінальних провадженнях про корупційні правопорушення залежно від об'єктів, поділяються за такими підвидами досліджень: дослідження слідів людини; дослідження знарядь, агрегатів, інструментів і залишених ними слідів, ідентифікація цілого за частинами; криміналістичне дослідження транспортних засобів; дослідження ідентифікаційних номерів та рельєфних знаків¹⁸.

Серед досліджень слідів людини виокремлюються *дактилоскопічні експертизи*. Їх головним завданням є ідентифікація особи за слідами її рук, наприклад, на предметах неправомірної вигоди (грошах, інших матеріальних об'єктах).

Експертиза зброї може призначатись сторонами кримінального провадження у розслідуванні таких корупційних кримінальних правопорушень, як заволодіння вогнепальною зброєю, бойовими припасами шляхом зловживання службовим становищем (ст. 262 КК України), а також викрадення, привласнення, вимагання зброї, бойових припасів або заволодіння ними військовою службовою особою шляхом зловживання службовим становищем (ст. 410 КК України).

Експертиза зброї поділяється на окремі підвиди: балістичне дослідження вогнепальної зброї та бойових припасів до неї; балістичне дослідження слідів зброї, слідів пострілу та ситуаційних обставин пострілу; дослідження холодної зброї; дослідження зброї з некінетичним принципом ураження; дослідження гранатометів та ствольної артилерійської зброї; дослідження ракетно-реактивної зброї (як окремий вид дослідження зброї)¹⁹.

До особливостей призначення експертизи зброї у кримінальних провадженнях про корупційні правопорушення слід віднести те, що:

¹⁸ Призначення судових експертиз у кримінальних провадженнях про корупційні правопорушення : методичні рекомендації / О.М. Шрамко, В.В. Юсупов, Ю.О. Пілюков, А.А. Саковський. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021, С. 41.

¹⁹ Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : Наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення: 17.07.2023).

1) вогнепальна та інша зброя або конструктивно подібні до неї вироби і боєприпаси повинні мати на упаковці або на прикріплених до них бирках індивідуальні позначки (найменування, кількість, місце виявлення);

2) вогнепальну стрілецьку та іншу зброю, яка направляється на експертизу, необхідно розрядити. Якщо розрядити її неможливо, то частини ударно-спускового механізму вогнепальної зброї приводяться в положення, яке унеможливує випадковий постріл. На упаковці виконуються попереджувальні написи;

3) речові докази упаковуються окремо, при цьому повинен бути забезпечений захист їх від забруднення, пошкоджень та взаємного контакту у процесі транспортування, а дульний зріз вогнепальної зброї закривається чистою білою тканиною і обв'язується;

4) зброя та боєприпаси до неї надаються на експертизу органом (особою), який(яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), особисто або його(її) представником. Їх пересилка поштою не допускається. Для розряджання гранатометів, мінометів, гармат, вогнеметів, реактивної, ракетної зброї повинні залучатися спеціалісти з відповідною підготовкою²⁰.

До предмету корупційного кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 262 КК України, відносяться й радіоактивні матеріали. Кримінальна відповідальність настає за викрадення, привласнення, вимагання радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом зловживання службової особи своїм службовим становищем. У таких кримінальних провадженнях призначається *експертиза радіоактивних матеріалів*.

У ст. 1 Закону України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» зазначено, що *радіоактивні матеріали* – це джерела іонізуючого випромінювання, ядерні матеріали та радіоактивні відходи²¹. Джерела іонізуючого випромінювання (далі – ДІВ) здатні до самовільного поділу, що супроводжується виділенням тепла, а також альфа-, бета і гама-випромінюванням.

²⁰ Призначення судових експертиз у кримінальних провадженнях про корупційні правопорушення : методичні рекомендації / О.М. Шрамко, В.В. Юсупов, Ю.О. Пілюков, А.А. Саковський. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 54–55.

²¹ Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку : Закон України від 8 лютого 1995 року № 39/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/39/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 17.07.2023).

Об'єктами експертного дослідження радіоізотопних ДІВ є радіоактивні матеріали та інші предмети, які зазнали впливу радіації, якщо кількість речовини та інтенсивність випромінювання здатні заподіяти шкоду здоров'ю людини, та зразки-еталони, необхідні для проведення порівняльного ідентифікаційного дослідження.

Головною метою експертизи радіоактивних матеріалів поряд з традиційними завданнями (дослідження фізико-хімічного стану (вага, колір, щільність та ін.)) є ідентифікація та встановлення ізотопного складу вилученого ДІВ, сорту (α -, β -, γ -) та інтенсивності випромінювання, функціонального призначення, технологічної та географічної прив'язки, оцінки нанесеної матеріальної шкоди та ступеня радіоактивного зараження.

Особливостями призначення та проведення експертиз радіоактивних матеріалів є те, що дослідження цих об'єктів можуть проводитися виключно в спеціалізованих установах. Однією з таких установ є Інститут ядерних досліджень Національної академії наук України.

Заслуговує на особливу увагу підготовчий етап призначення такої експертизи, в процесі якого слід суворо дотримуватись правил радіаційної безпеки під час транспортування та зберігання радіоактивних матеріалів. У таких випадках слідчий, який розслідує корупційне кримінальне правопорушення, зобов'язаний звернутись до спеціалістів відповідного профілю за технічною та методичною допомогою. При дослідженні радіоактивних матеріалів судовий експерт має забезпечити всі заходи безпеки, спрямовані на недопущення забруднення територій та радіоактивного опромінення (забруднення) інших доказів.

Товарознавчі експертизи можуть призначатись при розслідуванні практично усіх корупційних кримінальних правопорушень, у яких необхідно визначити оціночну, ринкову, інвестиційну чи ліквідаційну вартість майна або товарної продукції (машин, обладнання, сировини та споживчих товарів).

Наприклад, 22 вересня 2018 р. майстер лісу державного лісництва Особа_1 здійснив незаконну порубку дерева породи дуб. Під час огляду слідів вчиненого злочину виявлено колоди дерева породи дуб у кількості 5 шт. Призначена у справі товарознавча експертиза дозволила встановити розмір заподіяної шкоди, а саме: «Ринкова вартість п'яти колод дерева породи дуб, що є дров'яною деревиною (технічною сировиною), загальним об'ємом 1,460 м³ (з урахуванням ПДВ) станом на 22.09.2018 р. могла становити 5645,41 грн»²².

²² Єдиний держаний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/> (дата звернення: 17.07.2023).

Окремим видом товарознавчої експертизи є дослідження військового майна у кримінальних провадженнях за ст. 410 КК України. Під час розслідування цих корупційних кримінальних правопорушень виникають питання, які потребують спеціальних знань експерта з оцінки майна і техніки військового призначення та озброєння.

Поняття «зброя», «бойові припаси», «вибухові» та інші «бойові речовини» містяться у нормативно-правових актах та детально розкриваються у методиках проведення експертиз того чи іншого виду зброї або вибухових речовин. Військова та спеціальна техніка охоплює в цілому поняття «зброя», «бойові припаси», «засоби пересування». Засоби пересування є юридичним синонімом до поняття «транспортні засоби», що означає механічні пристрої, обладнані двигуном і призначені для перевезення людей або вантажу, у тому числі такі, на яких встановлено спеціальне обладнання або обладнання, що слугує виконанню спеціальних функцій (будівельних, ремонтних, медичних тощо), а також причепи та напівпричепи до них.

У військових формуваннях для використання при безпосередньому виконанні бойових і спеціальних завдань до засобів пересування належать:

- а) транспортні машини: легкові та вантажні автомашини, автобуси, мотоцикли;
- б) спеціальні машини: автокрани, грейдери, трактори, бульдозери, санітарні машини, пересувні ремонтні майстерні;
- в) бойові машини: танки, броньовики, самохідні установки, машини з пересувними командними пунктами;
- г) відомчий залізничний рухомий склад;
- д) відомчий повітряний транспорт: гелікоптери, літаки, планери, аеростати;
- е) підводні човни, авіаносці, крейсери, міноносці, катери та інші військові кораблі, машини-амфібії, плавучі бази, буксири, баржі тощо.

Крім зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки до іншого військового майна можна віднести апаратуру керування вогнем, засоби зв'язку, спеціальну техніку інженерних військ і військ радіаційно-хімічного і біологічного захисту, спеціальне електронне, броньоване, захисне обладнання, спеціальні й індивідуальні засоби захисту від зброї масового знищення, токсичні речовини, паливно-мастильні матеріали та інше тилове майно.

Військове майно закріплюється за військовими частинами, закладами, установами та організаціями Збройних сил України на праві оперативного управління, а також може потрапити в їх власність або розпорядження в результаті ведення ними господарської діяльності –

виробництва продукції, виконання робіт і надання послуг, ведення підсобних господарств, отримання в оренду певних видів рухомого та нерухомого майна²³.

Тому при призначенні експертизи військового майна її об'єктами є зазначені вище матеріальні об'єкти, що знаходяться на обліку у військових частинах, які під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень підлягають оцінці.

До завдань експертизи військового майна відносять: визначення вартості наданих на дослідження об'єктів, які використовуються як військове майно; визначення типу та призначення наданих об'єктів; визначення характеристик та властивостей наданих об'єктів відповідно до Українського класифікатора товарів зовнішньоекономічної діяльності; визначення виробника, країни походження, року виготовлення (може проводитись комплексно з трасологічним, балістичним дослідженням або дослідженням холодної зброї) наданих на дослідження об'єктів; визначення змін показників якості наданих на дослідження об'єктів (комплексно з відповідними фахівцями з експлуатації подібного майна) тощо²⁴.

У деяких випадках призначення та проведення товарознавчої експертизи має певні особливості. Однією з таких особливостей є визначення часу її призначення, при цьому слідчому необхідно враховувати характер та обсяги об'єктів дослідження (якщо вилучення товару відбулося у повному обсязі, однак експерту на дослідження направляється середня проба (зразок) від однорідної продукції (сипучої, рідкої чи в'язкої консистенції)).

Окремою особливістю призначення товарознавчої експертизи є випадки, коли товарні об'єкти, які мають бути досліджені, відсутні. У цьому разі товарознавча експертиза проводиться за матеріалами кримінального провадження. Об'єктами експертизи стають надані у повному обсязі документи (рахунки фактури, товарно-транспортні накладні, технічні паспорти, копії протоколів допитів свідків та підозрюваних), у яких найбільш повно відображені відомості про товарні об'єкти.

²³ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. 11-те вид., перероб. та доп. Київ : ВД «Дакор», 2019. С. 1281.

²⁴ Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : Наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення: 17.07.2023).

Експертиза відео-, звукозапису призначається у тих випадках, коли необхідно встановити фактичні дані у справі, пов'язані з технікою та технологією виготовлення відеофонограми (фонограми), та дикторами, мовлення яких на ній зафіксовано. Так, доказами при розслідуванні прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою можуть бути відео-, звукозаписи, на яких зафіксовані розмови підозрюваних осіб, предметом яких є досягнення домовленості щодо одержання неправомірної вигоди.

Експертиза відео-, звукозапису складається з підвидів: технічного дослідження матеріалів та засобів відео-, звукозапису; дослідження диктора за фізичними параметрами усного мовлення, акустичних сигналів та середовищ; лінгвістичного дослідження усного мовлення. Нині розроблені методики досліджень цифрових фонограм та цифрової апаратури звукозапису з використанням програмного забезпечення «Фрактал», «Аватар-М» та «Сілентіум», що створені на основі найсучасніших інформаційних технологій, зокрема нейронних мереж глибокого навчання, тобто штучного інтелекту²⁵.

Важливе значення для отримання позитивних результатів експертиз мають зразки фонограм мовлення. Високоякісні фонограми зразків мовлення можна отримати за дотримання певних технічних умов, зокрема: застосування відео- або звукозаписувальної апаратури високого класу з виносним мікрофоном, який направляється у бік диктора і розташовується на відстані не більше 0,5 м від нього; у кімнаті, де проводиться відбір зразків мовлення, не повинно бути сторонніх джерел звуку (шум працюючих механізмів, телефонні дзвінки тощо); зразки записують на носій, який не був у використанні²⁶.

До інших судових експертиз, які часто призначаються під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень, належить *експертиза матеріалів, речовин та виробів*, а саме її підвид –

²⁵ Рибальський О., Соловійов В., Журавель В. Новий інструментарій проведення фоноскопичної експертизи. *Кримінально-правові, кримінологічні, кримінальні процесуальні та криміналістичні проблеми протидії злочинності в умовах воєнного стану* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Київ, 20 квітня 2022 р. / упоряд. Є. Письменський. Київ – Львів – Дніпро, 2022, С. 116.

²⁶ Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : Наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення: 17.07.2023).

експертиза спеціальних хімічних речовин. Це експертне дослідження проводиться у більшості кримінальних проваджень за ст. 368 і 369 КК України²⁷.

ВИСНОВКИ

Таким чином, під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень найчастіше призначаються: почеркознавчі; технічні експертизи документів; трасологічні експертизи (дактилоскопічні, цілого за частинами); експертизи зброї; товарознавчі; відео- та звукозапису; матеріалів, речовин та виробів (експертизи радіоактивних матеріалів, експертизи спеціальних хімічних речовин). Наведений перелік експертиз не є вичерпним. Призначення конкретного виду експертного дослідження залежить від багатьох чинників – сфери діяльності установи, підприємства або закладу, в якому виявлені правопорушення, предмета посягання, конкретних його об'єктів, способу вчинення, слідової картини злочину, характеристики особи злочинця та потерпілого, інших обставин, що впливають на необхідність використання спеціальних знань експерта в тій чи іншій сфері. Для належної підготовки і якісного проведення судових експертиз у кримінальних провадженнях щодо корупційних правопорушень доцільно залучати спеціаліста відповідного профілю до відбору зразків для експертного дослідження.

Своєчасне проведення судових експертиз під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень забезпечує орган досудового розслідування, зокрема надійною і науково обґрунтованою доказовою інформацією, яка слугує основою для обвинувачення правопорушника-корупціонера у злочинній діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Експертизи в судочинстві України : науково-практичний посібник / за заг. ред. В.Г. Гончаренка, І.В. Гори. Київ : Юрінком Інтер, 2017. 504 с.
2. Єдиний держаний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/> (дата звернення: 17.07.2023).
3. Єдиний звіт Офісу Генерального прокурора про кримінальні правопорушення за січень – грудень 2021 року. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 17.07.2023).

²⁷ Таркан О.М. Особливості проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування одержання неправомірної вигоди службовою особою органом поліції. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 3. 2020. С. 418–419.

4. Звіт МВС України про стан протидії корупції за 3 місяці 2023 року. URL: <https://mvs.gov.ua/uk/activity/prevention-corruption/statistika> (дата звернення: 17.07.2023).

5. Індекс сприйняття корупції – 2021. *Transparency International Ukraine* : вебсайт. URL: <https://ti-ukraine.org/research/indeks-spryjniyattya-koruptsiyi-2021/> (дата звернення: 17.07.2023).

6. Індекс сприйняття корупції – 2022. *Transparency International Ukraine* : вебсайт. URL: <https://ti-ukraine.org/research/indeks-spryjniyattya-koruptsiyi-2022/> (дата звернення: 17.07.2023).

7. Кириченко О.В. Взаємодія слідчих з оперативними підрозділами правоохоронних органів під час виявлення та розслідування корупційних кримінальних правопорушень: теоретико-правові аспекти. *Право і суспільство*. 2023. № 1. С. 316–322. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.1.46>.

8. Ковальов К.М. Визначення давності виготовлення документа: історичний аспект і сучасні тенденції. *Криміналістичний вісник*. 2021. № 1 (35). С. 19–37. DOI: [10.37025/1992-4437/2021-35-1-19](https://doi.org/10.37025/1992-4437/2021-35-1-19).

9. Корупція в Україні – 2022: розуміння, сприйняття, поширеність : звіт за результатами опитування населення та бізнесу. Київ, 2023. URL: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2023/04/1f23b766-e031-4c3f-81a4-0167b4f93116.pdf> (дата звернення: 17.07.2023).

10. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 17.07.2023).

11. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. 11-ге вид., перероб. та доп. Київ : ВД «Дакор», 2019. 1384 с.

12. Призначення судових експертиз у кримінальних провадженнях про корупційні правопорушення : методичні рекомендації / О.М. Шрамко, В.В. Юсупов, Ю.О. Пілюков, А.А. Саковський. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. 101 с.

13. Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку : Закон України від 8 лютого 1995 року № 39/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/39/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 17.07.2023).

14. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : Наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення: 17.07.2023).

15. Рибальський О., Соловійов В., Журавель В. Новий інструментарій проведення фоновскопічної експертизи. *Кримінально-правові, кримінологічні, кримінальні процесуальні та криміналістичні проблеми протидії злочинності в умовах воєнного стану* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Київ, 20 квітня 2022 р. / упоряд. Є. Письменський. Київ – Львів – Дніпро, 2022. С. 116–118.

16. Сезонов В.С., Дікевич К.Г. Компонентний склад чорнил, фарб та барвників як важлива складова захисту документів від підробок. *Криміналістика і судова експертиза*. 2023. Вип. 68. С. 381–391. DOI: <https://doi.org/10.33994/kndise.2023.68.38>

17. Судова експертологія : підручник / В.М. Тertiшник, В.В. Варава, О.В. Сачко ; за заг. ред. В.М. Тertiшника. Харків : Право, 2021. 280 с.

18. Судові експертизи в процесуальному праві України : навчальний посібник. Київ : Видавництво «Ліра-К», 2021. 276 с.

19. Судово-експертна діяльність : довідник для суддів / за ред. С. Станіка. Київ : Ін Юре, 2001. 343 с.

20. Судово-почеркознавча експертиза у кримінальних провадженнях про корупційні правопорушення : методичні рекомендації / В.В. Юсупов, Є.Ю. Свобода, О.М. Шрамко, Ю.О. Пілюков, А.А. Саковський. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2023. 46 с.

21. Таркан О.М. Особливості проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 3. 2020. С. 416–419. DOI: [10.32782/2524-0374/2020-3/101](https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-3/101).

22. Теплицький Б.Б. Сучасні можливості судових експертиз під час розслідування злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2021. № 2 (22). С. 30–37. DOI: [10.33270/04212202.30](https://doi.org/10.33270/04212202.30).

Information about the author:

Yusupov Volodymyr Vasylovych,

Doctor of Law, Professor,

Leading Researcher at the Research Laboratory

on Forensic Support and Expertise

National Academy of Internal Affairs

ORCID: 0000-0001-5216-4144